

Alison Pick

Donderdagskind

A.W. Bruna Uitgevers

Ik zou willen dat dit een blij verhaal was. Een verhaal dat je eerst aan het twijfelen brengt, dat je doet wanhopen en dan, op het laatste moment, je hoop en je vertrouwen in de essentiële goedheid van de mens en de wereld toch herstelt. Maar er zijn in het leven maar weinig dingen die echt goed aflopen.

Wat zit ik nou al over een afloop te praten terwijl ik nog niet eens weet waar ik moet beginnen? Toen ik mijn wetenschappelijke carrière begon, werd me geleerd mijn onderzoek in klinische bewoordingen te vatten, om me op te stellen als een niet bij de zaak betrokken observator. Zo haalde je geld binnen, kon je publiceren en maakte je promotie. Mij werd verteld dat onderzoeker en onderzoeksonderwerp op beleefde afstand van elkaar moesten blijven, terwijl het toch juist het persoonlijke is dat ons drijft om een verhaal, een specifiek verhaal, boven tafel te krijgen.

Als ik in mijn lange loopbaan één ding heb geleerd, is het dit: we onderzoeken wat we herkennen. We verkennen onze eigen duisternis.

Ik heb een teruggetrokken leven geleid. Ik zat tot laat in de avond achter mijn bureau, omgeven door stapels boeken en tijdschriften. Ik meed faculteitsfeestjes, de groepjes doctoraalstudenten die biertjes dronken in de hal. 's Middags en 's avonds eet ik alleen, achter mijn bureau. Ja, ik heb me eenzaam gevoeld. Zo bezien had ik dit misschien moeten laten liggen, had ik – hoe luidt de uitdrukking ook alweer? – geen

slapende honden wakker moeten maken. Wat heeft dit verhaal, na alles wat er is gebeurd, me eigenlijk opgeleverd? Het heeft mijn rusteloosheid alleen maar doen toenemen, mijn behoefte om iets te zoeken wat er niet is. Wat ik gevonden heb heeft me verlichting gebracht, zeker, maar ook teleurstelling. Als er niets meer te ontdekken valt... nou, dan valt er dus niets meer te ontdekken.

Wat ik wil zeggen is dat je niet te veel moet verwachten. Geen donderslag, geen plotseling inzicht. Zo zit het leven niet in elkaar, bij niemand. Weinig verwachten levert het meeste op.

Dat zal nog wel duidelijk worden.

Ik moet nog wel even zeggen dat de brieven niet voor ieders ogen bestemd zijn. Ze zijn mij in goed vertrouwen toegestuurd, van ver over zee, via luchtpost en per expresse. Ze worden me aangeboden met een grote urgentie, nog steeds, alsof ik over magische krachten zou beschikken. Het vermogen om iets onbegrijpelijks in een hoge hoed te stoppen en er aan elkaar geknoopte sjaaltjes betekenis uit te trekken. Als ze me hun brieven in handen drukken kan ik het niet over mijn hart verkrijgen hun te vertellen dat nog maar zo weinig mensen er iets om geven, dat die verhalen tot het verleden behoren en snel helemaal verdwenen zullen zijn, als een rookpluimpje uit het schoorsteentje van zo'n ouderwetse stoomtrein.

Soms heb ik het gevoel dat ik ook in die trein zit. Dat ik als een passieve passagier door het verhaal word meegetrokken en de groene velden en kleine boerderijen voorbij zie schieten. Het Boheemse landschap verdwijnt als een droom. Ik word ergens naartoe gebracht en weet nog steeds niet waarheen; ik vraag me af wanneer ik aankom en wat ik zal aantreffen. Mijn hele leven heb ik woorden leren kneden en ze laten zeggen wat ik wilde zeggen. Maar nu ik dit opschrijf, weet ik dat het net andersom is. Het lijkt misschien alsof ik het verhaal vertel, maar in werkelijkheid vertelt het verhaal mij.

HOOFDSTUK I

September 1938

Het was vrijdagmiddag, het einde van een lange week. Misha Bauer rondde nog een laatste telefoongesprek af – de telefoniste vertelde hem dat ze een verbinding via Berlijn had.

‘Onze telefoongesprekken gaan niet via Berlijn,’ zei hij. Dat zij dat nou niet wist. Maar hij wilde niet boos worden, niet aan het begin van de sabbat. Hij wilde graag naar huis, naar zijn vrouw en de kleine Tomáš.

‘Dan heb ik me vergist.’

‘Kunt u voor maandag een lijn voor me reserveren?’ vroeg hij.

‘Maandag aanstaande?’

‘Om vier uur.’ Hij aarzelde even. ‘Nee, halfvijf.’

‘Sicher. Ja.’

‘Danke. Guten Tag.’ Misha hing de zwarte hoorn weer aan de zijkant van het wandtoestel. Hij duwde zijn zware eikenhouten stoel terug en zette zijn pince-nez af. Zijn secretaresse stond op toen hij op weg naar buiten langs haar bureau kwam. ‘Een goede sjabbes, meneer Bauer,’ zei ze. Dat had ze gezien de situatie niet hoeven zeggen en daarom waardeerde hij het des te meer.

Hij had de auto geparkeerd naast het plein met de markt voor bloemen en knolgewassen. Even verderop stonden twee paarden met oogkleppen bij een melkkar met daarop de witte bussen die klaarstonden om te worden afgeleverd. Misha wil-

de een bos bloemen meenemen voor Lore. Hij liep langs het postkantoor; achter het loket zat een in blauw uniform gestoken bediende over een grootboek gebogen. Aan de overkant van de straat liepen vier of vijf jongemannen Misha tegemoet. Een van hen, met rood haar, droeg een emmer water. Ze zouden aanbieden zijn auto te wassen, wist hij. Zelfs de goedkoopste Opel baarde al opzien, dus zijn Amerikaanse Studebaker helemaal. Misha knikte naar de roodharige jongen en gaf hem met een glimlach toestemming om de auto te bekijken. Opeens kreeg hij een stoot in zijn maag. Hij smakte met zijn rug tegen de keien en zijn tanden klapten op zijn tong.

Zo bleef hij daar minutenlang liggen. Boven hem de vieze lap lucht en in zijn mond de metaalsmaak van bloed. Toen het hem lukte zijn hoofd opzij te draaien, keek hij tegen de witte wollen kniekousen van de roodharige aan. Het was niet duidelijk wat er nu ging gebeuren, maar de kousen beloofden niet veel goeds.

Met een zaag sloopte de jongen met de bakkebaarden de uitlaat van zijn auto. Misha hoorde zijn kreten en daarna het afbreken van metaal. Een voor een werden de ramen van zijn auto ingeslagen. Toen schopten ze Misha omhoog op zijn handen en voeten en lieten ze hem de stoep schrobben. De roodharige stond boven hem met de uitlaat te zwaaien alsof het een knuppel was. *'Augen unten, Schwein,'* zei hij. Misha wist niet of iemand gezien had wat er gebeurde. Als dat al zo was, greep niemand in. Hij was een uur bezig, bewaakt door die boeven. Toen hij om een slokje water vroeg...

Hier stokte het verhaal van Pavel. Marta zat naast hem voor het grote raam van de salon en probeerde zijn blik te ontwijken. Ze zag een groep spreeuwen wegvliegen van onder de dakrand, tien of twaalf puntjes op het radarscherm van de avond.

‘Toen hij om water vroeg,’ zei Pavel, ‘lieten ze hem het zeepsop uit de emmer drinken.’

Marta keek strak voor zich uit. ‘Moest hij daarvan drinken?’ vroeg ze, en ze hoopte dat ze het verkeerd had verstaan.

‘Het zat vol glasscherven.’

‘En toen?’

‘Ze sloegen hem met de uitlaat.’

Marta antwoordde niet. Ze had het gevoel dat zijn woorden van heel ver of van lang geleden kwamen. Er was een leegheid in haar hoofd die haar deed denken aan haar jeugd en ze moest zich echt concentreren om te volgen wat hij zei.

Pavel trok zijn das recht. Hij zweeg even, alsof hijzelf ook maar moeilijk kon geloven wat hij ging vertellen. ‘En toen?’ zei hij ten slotte. ‘Toen sloegen ze hem bewusteloos en lieten ze hem daar voor dood liggen.’

Marta draaide zich eindelijk naar Pavel toe in de hoop dat hij, haar werkgever, haar zou kunnen uitleggen hoe zoiets kon gebeuren, maar hij was geen prater en leek klaar te zijn met zijn verhaal. Ze opende haar mond en sloot hem weer. De dag werd vormeloos, als afgedragen ondergoed. De tijd begon te rafelen, als een los draadje bij een manchet. Marta draaide een lok haar om haar wijsvinger. ‘Wat vreselijk,’ fluisterde ze, maar de mist in haar hoofd was een deken geworden en iets in haar duwde de dreiging helemaal naar de achtergrond. Het kon niet waar zijn wat Pavel allemaal vertelde. Zelfs als... zelfs als dit onvoorstelbare verhaal over de broer van Pavel waar was, dan was het nog altijd in Wenen gebeurd. *‘Ein Volk, ein Reich, ein Führer.’* Hitler had gezegd dat hij Oostenrijk zou binnenvallen en had de daad bij het woord gevoegd. Maar het Tsjecho-Slowakije waar Pavel en Marta waren geboren was nog vrij.

Een laatste spreekwoord dook de septemberavond in en daalde met de snelheid van een secondewijzer. Het lijfje compact en

zwart als een kogel. En toen, alsof hij doel had getroffen, klonk er vlakbij een harde knal.

Ze zat meteen rechtop. ‘Wat was dat?’

‘Een geweer,’ zei Pavel.

‘Meneer Bauer?’

Marta liep naar het raam en zag inderdaad een rij soldaten losse flodders de lucht in schieten. Pavel had voor jachtpartijen in Hongarije een Winchester en een Steyr, dus geweren waren niets nieuws voor Marta. Maar dit was anders. Een totaal ander gevecht. Ze was drieëntwintig jaar oud. Geboren in de Grote Oorlog, maar te jong om zich er iets van te herinneren. Ze had haar leven lang alleen maar vrede gekend.

‘Hebben we echt gasmaskers nodig?’ Ze werd er lacherig van, het was ook allemaal zo idioot. Ze schraapte haar keel en verborg haar gezicht achter haar hand. Waarom deed ze zo? De zenuwen zeker. Ze haalde haar hand weg en zei met een uitgestreken gezicht: ‘De gasmaskers doen me denken aan Pepiks *Botanisiertrommel*.’

Pavel glimlachte om de associatie met de botaniseertrommel van zijn zoon, maar nu staarde hij in de verte. ‘Wij zijn de volgende prooi,’ zei hij. ‘Maar de tanks van de Wehrmacht zijn gebouwd voor vlak terrein.’ Hij knipperde met zijn ogen, alsof hij in de toekomst kon kijken. ‘Als ze de bergpas van de Šumava over trekken, pakken we ze. We hebben vijfendertig divisies, en forten langs het hele grensgebied van Sudetenland.’

Marta kon het opruiende geweervuur nog steeds niet rijmen met hun slaperige Boheemse stadje. Het had de hoogste kerktoren in de streek – exact zeventien meter – maar verder kon het nergens op bogen. Een niet-Joodse slager, een Joodse kleermaker, tweehonderd gezinnen aan de oostoever van een rivier en verder niks. Het was er rustig en veilig; daarom voelde Pavel zich er thuis, wist ze. Een week Londen of een maand

zomervakantie aan de Adriatische kust vond hij heerlijk. Maar vanbinnen was hij een *vlastenecký*, een Tsjechische nationalist. Waar hij het meest van hield was thuiskomen.

Marta zag haar gezicht weerspiegeld in het raam van de salon. Ze had donker, krullend haar en midden op haar linkerwang zat een kuiltje dat haar onschuld leek te benadrukken. Meneer Bauer stond op en even stonden ze nog samen naar het dorpsplein beneden te kijken. Gadeslagen door een paar detachementen Tsjechische militairen probeerde een vrouw een enorme tas in de kofferbak van een Tatra te prop-pen. Een meisje huilde openlijk toen ze een geüniformeerde rug zag weglopen over het plein. Het was haar vent die naar het front ging. In haar hand hield ze één roos, met de bloemblaadjes naar de grond, als een toverstaf die het niet meer deed. En opeens voelde ook Marta die hulpeloze angst. De mist in haar hoofd trok op en het bekende gevoel kwam terug. Er stonden dingen te gebeuren, wist ze. Dingen die ze met geen mogelijkheid kon tegenhouden.

Die nacht sloop ze het huis van de Bauers uit. Ze stak het met keitjes geplaveide plein over en liep met koude blote voeten in haar sandalen langs de kruidenier en de kleermaker. Slierten mist stegen op van de rivier. Ook zij voelde kleine wolkjes spanning in zich opstijgen. Een uur geleden had ze nog als een roos geslapen, maar nu was ze klaarwakker en alert. Ze hoorde het murmelen van het water over de stenen en ergens niet zo ver weg een raam dat werd geopend. Ze hield de sleutels van Pavels fabriek in haar hand geklemd. Ze zaten aan een leren koord dat hij altijd aan een haakje bij de achterdeur hing; ze had geleerd ze bij de metalen uiteinden op te tillen, om te voorkomen dat ze zouden rinkelen.

Een halvemaan kwam achter een grijze wolk tevoorschijn; de baard van Goldstein, dacht ze.

De maan aaide de rug van de rivier. Klikklakkend met haar sandalen stak ze de houten loopbrug over, een route die ze nu al een aantal weken nam. Haar lichaam bewoog als vanzelf. Om de fabriek stond een zwaar ijzeren hek, maar de poort stond op een kier. Ernst was er eerder dan zij; hij wachtte binnen op haar.

De roestige grendel viel achter haar dicht als het slot van een stichtelijk verhaal.

Ze liep door de voordeur naar binnen. Het bureau van de secretaresse was opgeruimd en de schrijfmachine zat onder een dikke plastic hoes. Aan de muur hing een ingelijste staal kant die op de eerste productiedag van de fabriek was gemaakt. Even voelde ze zich ongemakkelijk toen ze terugdacht aan het verhaal van Pavel: hoe zou het nu met de fabriek van zijn broer Misha zijn? En met Misha zelf? Ze verdrong die gedachte en verheugde zich op wat er komen ging. Ze liep naar de andere kant van de foyer en bleef staan bij de lift, een houten platform dat met een touw omhooggetrokken kon worden. Haar tepels waren hard onder haar trui. Ze liep naar de deur van de fabriekshal en draaide toen langzaam de deurknop om.

Binnen was het donker. Een grote fabrieksbezem stond tegen de muur. De enorme machines leken op slapende zoogdieren. Hun glanzende flanken waren stilgevallen.

Ze hoorde Ernst niet aankomen. Hij pakte haar van achteren vast voor ze zijn gezicht had gezien. Ze lachte en probeerde zich in zijn armen om te draaien, maar hij hield haar stevig tegen zijn borst aan gedrukt en hield een hand losjes over haar mond.

‘Jij bent mijn gasmasker,’ zei ze.

‘Ik moet je beschermen,’ fluisterde Ernst in haar krullen.

‘Tegen de stank?’

Hij aarzelde; ze voelde met haar rug hoe zijn spieren zich spannen. ‘Vind je...’ zei hij.

‘Wat moet ik vinden?’

‘De Joden. Vind je ze stinken?’

Marta verstijfde. ‘Natuurlijk niet! Hoe kun je dat zeggen?’ Ze probeerde zich los te trekken om Ernst in zijn gezicht te kunnen kijken, maar hij hield haar stevig vast.

‘Ik ben heus niet de enige die dat beweert.’ Hij viel even stil, alsof hij zich opeens van zichzelf bewust werd. ‘Niet dat ik dat beweer,’ zei hij snel. ‘Ik beweer dat beslist niet.’

Ze merkte dat hij zich schaamde en voelde een vlaag van vertedering. Hij herhaalde alleen maar wat de mensen op straat zeiden. En wie was zij om te beoordelen of dat waar was of niet? De Joden die zij goed kende – Pavel, bijvoorbeeld – waren niet echt Jóóds, in elk geval niet op de manier zoals die term gebruikt werd. Ze dacht na of ze Joden kende die echt streng in de leer waren. Je had natuurlijk Goldstein, maar die was misschien ook wel de enige.

‘Pavel zegt dat we een gasmasker nodig zullen hebben,’ zei ze. Ernsts duim volgde haar kaaklijn.

‘Misschien krijgt hij nog wel gelijk.’

‘Denk je?’ Het verbaasde haar, en iets in haar raakte in paniek. ‘Ik heb geen familie,’ zei ze opeens, hoewel ze zich had voorgenomen dat niet te zeggen. Ze draaide zich om in zijn armen en keek hem recht in zijn gezicht: zijn vierkante kaak, zijn pokdalige huid, het waas van stoppels. De gedachte aan oorlog maakte haar doodsbang en ze greep zich aan hem vast. ‘Wat moet ik als het echt losbarst?’

‘Pavel beschermt je wel,’ zei Ernst geruststellend.

Ze hief haar kin om zijn blik vast te houden. ‘Dat hoeft hij niet te doen.’

‘Maar hij doet het wel.’ Ze merkte dat hij Pavel het voordeel van de twijfel wilde gunnen, dat hij zijn vriend zo gunstig mogelijk wilde afschilderen, alsof hij wilde goedmaken wat hij eerder had beweerd.

‘Jij hebt je vrouw nog,’ hoorde Marta zichzelf als een verongelijkt kind zeggen.

Ernst keek minder streng; hij streelde met zijn duim over haar onderlip. ‘En jij hebt je schoonheid,’ zei hij, alsof dat iets zou oplossen. De paar mannen in Marta’s leven hadden allemaal datzelfde idee gehad: dat schoonheid een vrouw kon beschermen, als een soort schild.

Hij trok haar naar zich toe en kuste haar zachtjes, waarbij hij haar heel eventjes in haar onderlip beet. Hij legde zijn hand op haar borst, eerst lichtjes, maar daarna steviger en ruwer. Zijn hand zat weer over haar mond, maar deze keer gaf ze toe en gehoorzaamde haar lichaam aan zijn bevel. Ze ging niet gillen. Dit hoorde bij hun spel en als ze eerlijk was, was dit het onderdeel waar ze het meeste van genoot.

Ze was nu gevangen. Hij liet haar niet meer gaan.

Uit de keuken kwam het geluid van de keukenmeid die bieten aan het snijden was: eerst het stromende water, dan het schoonborstelen en dan het hakken van het mes op de snijplank. Het was het geluid van de pijn die in Marta’s slapen klopte. Het was weer een slapeloze nacht geweest.

‘Het eten wordt om zeven uur opgediend, meneer Bauer,’ zei ze.

Ze zag dat Pavel de gang op was gelopen en een groenwollen jas aantrok, de jas waarmee hij altijd paddenstoelen ging plukken. Hij haalde zijn pijp uit zijn mond. ‘Ik ga me aanmelden,’ zei hij met een grijns.

Ze sloot even haar ogen; ze kon de vermoede wallen onder haar ogen voelen. ‘U kunt eindelijk iets doen,’ zei ze.

De hele zomer had Pavel zich opgewonden over de koppen in de *Völkischer Beobachter*: TSJECHISCHE POLITIE BRANDT BOERDERIJEN VAN SUDETEN PLAT; DUITSE STRAATHANDELAAR GEDOOD DOOR TSJECHISCHE MENIGTE. Allemaal leugens, zei

hij. Al maandenlang kregen Sudeten-Duitsers de opdracht om Tsjechen te provoceren en Tsjechen de opdracht om zich niet te laten provoceren. Maar nu zou Pavel eindelijk de kans krijgen om te vechten voor waar hij voor stond.

Marta wachtte even en sloot nogmaals kort haar ogen. Ze zette een stapje naar Pavel en snoof eens goed. Stonk hij? Hij rook naar tabak, dat zeker, maar verder?

‘Hoe moet het met de fabriek?’ vroeg ze. ‘Als u zich aanmeldt?’ Een brutale vraag in haar positie, maar hij leek het niet op te merken.

‘We hebben mannen nodig om te vechten,’ zei Pavel. ‘Mannen en jongens!’ Met de steel van zijn pijp prikte hij in de lucht om zijn woorden kracht bij te zetten. Ze had het idee dat hij blij was dat hij haar als publiek had.

‘En uw personeel?’

‘Het personeel gaat vechten.’

‘Zelfs Ernst?’ Ze proefde de naam van de bedrijfsleider.

‘Morgen leg ik de productie stil,’ zei Pavel zonder haar vraag te beantwoorden.

‘Echt? Weet u dat zeker?’

Maar wie was zij om dat te vragen? Meneer Bauer had duidelijk een plan; hij was er helemaal door opgebloeid. Ze had hem deze dag meer horen zeggen dan in de afgelopen dertig dagen bij elkaar.

‘Als Duitsland ons bezet, heeft het personeel helemaal niets meer,’ zei Pavel.

Er werd hard op de deur geklopt. Het was Ernst, ze wist dat hij het moest zijn. Ze zag dat hij zich inmiddels had geschoren en zijn werkkleding had verruild voor net zo’n jagersjas als die van Pavel. Aan de zijkant van zijn hoedje stak een aigrette omhoog. Het was opeens een heel andere man dan die van een paar uur geleden, afstandelijk en los van haar. Ze kleurde toen ze bedacht hoe intiem ze nog zo kort geleden met hem was geweest.

‘We hadden het net nog over je,’ zei Pavel met een glimlach, en hij sloeg zijn vriend op zijn schouders.

‘In gunstige zin?’ Ernst keek naar Marta.

‘Natuurlijk!’ zei Pavel. ‘Ik vertelde Marta net dat de hele fabriek dienst gaat nemen...’

Ernst gromde iets wat Marta niet als instemming in de oren klonk, maar Pavel leek het niet op te merken. ‘We moeten opschieten,’ zei hij. En toen: ‘Tot straks, Marta.’

Ze sloeg haar ogen neer, frummelde aan het koordje van haar schort en glipte weg uit de gang. ‘Het is een grote dag,’ hoorde ze Pavel tegen Ernst verkondigen. ‘Een grote dag voor ons. Een slechte dag voor de Duitsers!’

De stem van Ernst klonk gedempt; Marta kon zijn antwoord niet verstaan.

Toen de mannen vertrokken waren, liep Marta langzaam door de kamer. Ze haalde een hand over het glanzende eiken tafelblad en ook over de tronen van stoelen met de in hout uitgesneden jachttaferelen op de rugleuningen. In een kristallen schaalje lag een zakje met Pepiks kersenbonbons.

Boven stond de deur van de slaapkamer open. In de hoek stond een weelderige victoriaanse bank, die daar altijd zou blijven staan omdat hij te zwaar en te log was om nog te verplaatsen. Openslaande deuren gaven toegang tot een klein balkon met een smeedijzeren tafel waar nooit iemand aan zat. Aan Pavels kant van het bed lag een stapel boeken: *Gesprekken met Tomáš Masaryk* van Karel Čapek, zijn favoriete Tsjechische schrijver, een jongen die net als Pavel uit Hronov kwam en het ver had geschopt. En *Das Unbehagen in der Kultur* van Sigmund Freud, de beroemde arts die onlangs aan kanker was overleden.

Marta liep naar het bed en schudde de dons-kussens op. Op de kaptafel lag een zilveren haarborstel van varkenshaar met daarnaast het horloge, achteloos achtergelaten, alsof het geen

fortuin waard was. Het doosje maakte een geluid als een piepende deur. Ze hield het horloge tegen haar pols; ze zag zichzelf al in de armen van Ernst over een glimmende dansvloer zwieren, in een zijden japon en met handschoenen tot aan haar ellebogen. Wat zou ze er chic en werelds uitzien. Pavel had het horloge in Parijs gekocht; het bandje was helemaal ingelegd met diamantjes met in het midden een dunne blauwe streep van saffiertjes. Hij probeerde zijn vermogen om te zetten in tastbare goederen. Als de oorlog uitbrak zou het geld zijn waarde verliezen.

Aan de binnenkant van het horlogebandje was een vrouwen naam gegraveerd: ANNELIESE.

Marta sloot het doosje weer. Ze deed de deur van de slaapkamer achter zich dicht.

Beneden lag Pepik op zijn buik voor zijn trein met zijn gespeschoenen achter zich gekruist. In zijn vuistjes hield hij twee houten poppetjes. 'Iedereen instappen!' hoorde ze hem krachtig fluisteren. Gewoonlijk een verlegen jongetje, maar de baas over dit domein.

Ze ging op handen en voeten zitten en fluisterde in zijn oor: *Pepič. Kolik je hodin?*

Hij schrok op, alsof hij ontwaakte uit een lange, koortsachtige droom. Elke keer verbaasde ze zich weer over de bloes van plezier die hij kreeg als hij haar zag. Dat ze iemand zo kon opbeuren. Dat ze zo nodig kon zijn. Hij keek omhoog naar de staande klok met zijn imposante geluid en voorkomen die in de hoek van de kamer stond en twee keer zo groot was als hijzelf.

'Twee uur.' Hij trok aan zijn bretel.

'Hoeveel minuten voor...?'

'Waar is mijn poppetje?' vroeg Pepik.

Ze gaf hem het houten poppetje. 'Hoeveel voor?'

'Een paar minuten!'

Marta lachte. ‘Tien voor,’ zei ze. ‘Kijk naar de grote wijzer.’
Pepik draaide zijn vuistje heen en weer, waardoor het poppetje wegrende en zich achter de laatste wagon verstopte.

‘Wil je een bonbon?’ vroeg ze.

Ze wist dat hij zou weigeren: hij bewaarde ze om ze met zijn vriendjes te delen. Het was bijzonder onzelfzuchtig voor zo’n klein kind, maar ze wist ook van wie hij het had: Pavel was al net zo genereus.

Marta moest opeens weer denken aan die eerste weken van Pepik, toen hij net uit het ziekenhuis was gekomen. Hoe hard hij ’s avonds gehuild had en hoe geweldig ze het had gevonden toen het vage grijs van zijn ogen na een tijdje opklaarde tot haar eigen helderblauw. Wie ze samen zag en niet beter wist, zou zweren dat zij de moeder was op wie het kind leek.

Was dat niet de heimelijke droom van ieder kindermisje?

Een harde windvlaag deed de schoorsteen loeien. In de stilte die volgde klonk weer een schot; de soldaten aan de overkant van het plein waren intensief bezig met scherpschieten. Pepik leek het niet te horen, maar er ging een rilling door Marta heen; ze bleef hopen dat alles wel zou overwaaien, maar de situatie leek alleen maar te escaleren. Ze ging weer naast Pepik zitten, kruiste haar benen en keek hem nadrukkelijk aan. ‘*Miláčku,*’ zei ze. ‘Hoorde je dat geweer? En die grote vrachtwagens gisteren, weet je dat nog?’

Hij keek haar niet-begrijpend aan. Knipperde met zijn lange wimpers.

‘Dat was het Tsjechische leger. Dat komt ons beschermen.’

Pepik richtte zich weer op zijn trein, geconcentreerd op zijn taak. ‘Iedereen instappen,’ mompelde hij nogmaals. Maar Marta pakte hem bij zijn kin en draaide zijn gezicht naar haar toe. Dit was belangrijk.

‘Je *tata,*’ zei ze, ‘en al zijn personeel, iedereen is klaar voor de strijd.’

Ze zweeg even en vroeg zich af of dat wel waar was.

Zou Ernst vechten? Aan welke kant?

En aan welke kant stond zij eigenlijk?

‘Kom ’s hier, Pepič,’ fluisterde ze. Ze wilde hem opeens vasthouden. Maar Pepik leek haar helemaal vergeten te zijn. Hij richtte zich weer op dat wat zich voor hem afspeelde, de Princess Elizabeth-locomotief, de veewagens die losjes aan elkaar waren gekoppeld als de rugwervels van een langwerpige reptiel.

Pepik zette de schakelaar om.

De elektrische trein leek even te aarzelen. Toen zette hij zich zuchtend in beweging, als een reiziger die heel zware koffers voortsleept.

Pavel kwam pas om acht uur ’s avonds thuis. Marta hoorde hem de keukenmeid Sophie bedanken toen die zijn vilten hoed aannam. Hij kwam de kamer binnen met zijn jasje over zijn schouder en de *Lidové noviny* onder zijn arm. Hij floot. Het klonk vals, maar ze herkende de eerste noten van Smetana’s patriottistische *Má Vlast*.

‘Waar gaat je trein naartoe?’ vroeg hij zijn zoon. ‘Gaat hij naar het front om tegen de Duitsers te vechten?’

Pepik had zijn blauwflanellen slaapmuts op. Hij knikte zwijgend, blij met de aandacht van zijn vader, maar ook wantrouwend. Marta merkte dat hij doorhad dat er iets aan de hand was. Hij was alert op zijn omgeving, dacht Marta, net als een dier dat voelde dat het ging regenen. Ze dacht terug aan de boerderij waar ze was opgegroeid, hoe de kippen onrustig werden op een warme juliavond. Hoe drukkender het werd, hoe groter de paniek. Of misschien was dat alleen maar haar eigen gevoel; warm weer betekende dat haar vader rusteloos werd.

‘Hoe is het met de kroonprins?’ vroeg Pavel aan zijn zoon

in een tweede poging om met hem in gesprek te komen. Maar Pepik mocht nog maar een paar minuten spelen voordat hij naar bed moest, dus negeerde hij zijn vader en richtte zich op zijn trein. Hij zat te prutsen aan dat dingetje aan de voorkant – hoe heette dat ook alweer? – dat waaivormige ding dat als een stofblik naar voren stak. Het deed Marta denken aan de snor van Hitler.

‘Ongedierte’, zo had Hitler de Joden genoemd. Maar hij zei het met grote overtuigingskracht.

Pavel gaf zijn toenaderingspogingen op en opende zijn leren aktetas op de eikenhouten tafel. Hij droeg geen pak met een das, zoals gewoonlijk, maar informele militaire kleding: een corduroy broek en een trui met leren elleboogstukken. Hij haalde een aantal keurig gelabelde dossiermappen tevoorschijn en glimlachte naar Marta. ‘Ik lust wel een kop koffie,’ zei hij. Hij dacht even na, schoof de mappen weer terug en klikte de tas dicht. ‘Nee,’ zei hij. ‘Ik neem een glas whisky.’

De karaf van geslepen kristal had een stop in de vorm van de Eiffeltoren. Pavel zette twee glaasjes vlak naast elkaar op een rond zilveren schaalje.

‘Drink je een glaasje mee?’

‘Ik?’

Er was verder niemand in de kamer. ‘Waar drinken we op?’ vroeg Marta.

‘Op de overwinning!’ antwoordde Pavel vol vuur, maar hij hief zijn glas nog niet. Hij keek haar uitdagend aan, met zijn kin vooruit. Even zag ze hoe hij als kind geweest moest zijn: koppig, impulsief. Nog iets wat Pepik van hem geërfd had.

‘Op het in de pan hakken van die schoften,’ zei Pavel terwijl hij met zijn glas een gebaar maakte in de richting van het raam en de vijand die zich daarachter moest bevinden. ‘De Russen zijn onderweg om ons te hulp te komen...’ Hij bleef maar doorgaan over verdedigingswerken en over de Maginot-

linie. Marta had hem nog nooit zo enthousiast over iets horen praten. In haar achterhoofd vroeg ze zich af of hij wel wist dat het morgen de eerste dag van Rosj Hasjana was. Hoe zij dat wist? Iemand moest het haar verteld hebben... meneer Goldstein? Ja. Wie anders? In haar familie was natuurlijk niemand Joods – althans niet voor zover zij wist – en ze vond de religieuze gebruiken maar raar: die kaarsen, die keppeltjes en al die dingen die je niet mocht eten. Marta dacht aan het Joodse Nieuwjaar en aan Jom Kipoer, dat daarna kwam – de Grote Verzoendag, zoals Goldstein had gezegd, de dag om berouw te tonen voor je zonden.

Kon zij om vergeving vragen voor haar eigen zonden? Was het maar zo eenvoudig, dacht ze.

‘Of Hitler bindt in,’ zei Pavel, ‘of het wordt oorlog.’ Hij zweeg en Marta beseftte opeens dat hij haar iets gevraagd had, dat hij haar mening wilde weten. Ze zei het eerste wat in haar opkwam. ‘Die witte wollen kniekousen,’ zei ze. ‘Worden die gedragen door de nazi’s?’

Ze dacht aan het verhaal van Pavel over zijn broer Misha, hoe hij tegen de grond was geslagen door die groep jongens en het gewéten had toen hij hun kousen zag.

Maar Pavel reageerde niet op haar. ‘Zelfs als de regering door de knieën zou gaan,’ zei hij, ‘dan zou het leger dat nooit pikken.’ De waarheid van deze bewering leek voor hem bevestigd te worden door het hardop te zeggen. ‘Jij,’ zei hij tegen Marta, ‘beseft niet hoe bevoorrecht we zijn. Als je het vergelijkt met vroeger.’

Ze wist dat ‘vroeger’ sloeg op de tijd vóór Tomáš Masaryk, voor 1918, toen Tsjechoslowakije nog niet bestond. Hij had gelijk, dacht ze; ze kon het zich moeilijk voorstellen. Dat zei ze ook.

‘Dat is het gevaar van jong zijn,’ zei Pavel. ‘Dat je de ervaring mist om situaties met elkaar te vergelijken.’

Hij was dertig. Slechts zeven jaar ouder dan zij. Maar hij besloot dat leeftijdsverschil nu in te zetten.

‘Oude man,’ zei Marta met een glimlach.

‘En jij bent een mooie jongedame.’ Pavel hief zijn glas. ‘Op het verslaan van die Duitsers,’ zei hij terwijl hij haar bleef aankijken en ze allebei zijn vrouw de trap op hoorden komen.

De nagels van Anneliese Bauer waren dieproud gelakt. Ze had een witte taartdoos met het bekende blauwe lint van banketbakkerij Hruska in haar handen. Marta begreep niet waarom ze zelf de *medovnik* was gaan halen, en even voelde ze zich schuldig, of nalatig, alsof zij als betaalde kracht op de een of andere manier tekort was geschoten. Het klopte niet, er was iets mis mee. Maar tegenwoordig was niets meer normaal, bedacht Marta. Daarbij was Anneliese niet iemand die dingen deed waar ze geen zin in had.

‘Krijg ik ook nog een drankje aangeboden?’ vroeg Anneliese toen ze de kamer binnenkwam. Ze waaide zich met een open hand koelte toe, alsof haar nagellak nog niet helemaal droog was. Ze had bruin haar met grote golven die vlak tegen haar hoofd aan lagen. Ze zag eruit als een fotomodel in een advertentie voor een van die kuuroorden in de bergen waar Pavels moeder haar zomers doorbracht. Marta zag zichzelf al over de Perzische tapijten paraderen terwijl ze zich onderhield met heren met goudgepunten wandelstokken en dames met hoeden met voile. De Europese elite, roddelend met een glas wijn in de hand en daarbij moeiteloos overschakelend op andere talen om het gesprokene net de juiste nuance te geven.

Het was een wereld waartoe Marta nooit zou behoren.

Ze maakte een knicks, waarop Anneliese zich omdraaide, zich bewust werd van haar aanwezigheid en haar de taartdoos aanreikte. ‘Zet dit even in de ijskast, wil je?’

‘Natuurlijk,’ antwoordde Marta, ergens toch opgelucht dat niet alles door de mobilisatie op zijn kop was gezet. Anneliese zou opdrachten blijven geven en Marta zou ze uitvoeren.

Pavel was naar het dressoir gelopen en kwam terug met een derde glas. ‘Waar hebben we dit aan te danken?’ vroeg Anneliese aan haar man.

‘Aan de oorlog,’ zei hij. Hij kreeg de glimlach bijna niet van zijn gezicht.

Uit de hoek van de kamer kwam het *tik-tik-tik* van Pepiks elektrische trein die de bocht om ging.

Anneliese greep naar haar oorlellen en trok haar oorclips een voor een los. Ze klikte haar Chanel-tasje open en legde ze erin. ‘Laten we hopen dat het snel voorbij zal zijn.’ Ze tastte naar haar zilveren sigarettenkoker. ‘De familie Fischl vertrekt,’ liet ze haar man weten.

Pavel schonk met gulle hand de whisky in; hij draaide zich niet naar haar om. ‘Dan wens ik de familie Fischl *bon voyage*.’ Nu draaide hij zich om en reikte zijn vrouw het glas aan. ‘Zo zie je maar weer. Het hoeft maar even tegen te zitten en ze gaan er als een haas vandoor. Net zo snel als Jesse Owens.’ Hij zweeg en genoot na van zijn vergelijking.

‘Ze vertrekken morgen. Hanna Fischl kreeg telefoon uit het buitenland, van haar moeder in Engeland,’ zei Anneliese.

Marta werd zich bewust van de taartdoos in haar hand. Ze zette haar whisky neer en liep naar de keuken. Ze vroeg zich af of ze het wel goed had begrepen. Telefoon uit het buitenland... maar Engeland lag overzee. Hoe kon je over zo’n afstand met elkaar spreken? Ze zag een dunne draad voor zich, hoog boven de wolken, en door die uitgeholde draad zag ze kleine mannetjes heen en weer rennen om hun boodschappen af te leveren bij de luisterende oren.

Ze zette de taartdoos in de ijskast, precies zoals mevrouw Bauer dat gevraagd had.

‘Ze vertrekken allemaal,’ hoorde ze Anneliese tegen Pavel zeggen. ‘Zelfs Dagmar en Erna.’

‘De nichtjes?’

‘De dochters van Oskar.’

‘En Oskar zelf?’

‘Allemaal, Pavel.’ In Annelieses stem klonk frustratie door. Ze was een beeldschone, intelligente, vlotte jonge vrouw die getrouwd was met een bedaagde, onopvallende fabrikant. Marta was op beide Bauers gesteld, maar begreep soms niet goed waarom ze met elkaar getrouwd waren. Anneliese had iemand nodig met meer... ja, wat? Meer schwúng. Pavel was vermogend, welgemanierd en intelligent, maar op de een of andere manier kwam Anneliese naast hem niet uit de verf. Marta geloofde wel dat ze van hem hield, maar ook dat ze zichzelf tekortdeed.

‘We hebben er goed aan gedaan om die oorlogsobligaties te kopen,’ zei Pavel toen Marta weer de kamer in kwam. Anneliese wierp hem een ‘niet waar het personeel bij is’-blik toe. ‘Op het snel verslaan van de Duitsers,’ zei ze om van onderwerp te veranderen. De Bauers hieven hun glas.

Marta hief ook háár glas, blij dat ze mee mocht doen, en wachtte op een natuurlijke pauze in het gesprek. ‘Zal ik nu voor de koffie zorgen, meneer Bauer?’ Sophie was de keukenmeid en Marta het kindermisje, maar Marta was al langer in huis. Ze wist precies hoe Pavel zijn koffie wilde hebben, met een heel klein beetje suiker.

Pavel stak een wijsvinger op ten teken dat hij liever nog een whisky kreeg.

Marta liep naar de karaf, maar zag toen hoe Anneliese haar van top tot teen opnam, alsof ze ergens zekerheid over wilde krijgen.

‘Zal ik?’ vroeg Marta, die opeens onzeker was geworden en een gebaar maakte naar de drank.

Anneliese knikte dat ze haar gang kon gaan, maar ze bleef Marta onderzoekend opnemen. ‘Ernst komt de laatste tijd wel vaak langs,’ zei ze uiteindelijk.

Marta slikte. ‘Wilt u ook een *boží milosti*?’

Anneliese negeerde de vraag. ‘Hij is hier niet weg te slaan.’
‘Ik breng wel een schaal koekjes.’

Maar Anneliese liet haar niet zo makkelijk gaan. ‘Waarom zou dat zijn? Enig idee?’

‘Misschien vanwege de toestand.’ Marta was even stil en moest blozen. ‘De mobilisatie, bedoel ik.’

Ze boog haar hoofd en haastte zich naar de keuken. Ze reikte naar de bovenste plank, zenuwachtig, waardoor de koektrommel naar beneden kletterde en er overal kruimels lagen. Marta vloekte binnensmonds en knielde neer om de rommel op te ruimen. Annelieses woorden klonken nog na in haar hoofd. Wat wist ze precies? En had ze het Pavel verteld? Dat was onwaarschijnlijk, stelde Marta zichzelf gerust. Anneliese had zelf ook een geheim, iets wat haar man nooit te weten mocht komen. Marta was er per ongeluk op gestuit, zou je kunnen zeggen. Marta en haar mevrouw zaten aan elkaar vast. Als deelnemers aan een driebenenrace. Als de een viel, viel de ander ook.

De volgende middag liep Marta met Pepik aan de hand naar het station. Toen ze het plein overstaken kwamen ze meneer Goldstein tegen, die een stuk stof met franjes over zijn arm droeg. ‘*Shana tova*,’ zei hij tegen Pepik.

Pepik schopte met de hiel van zijn ene schoen tegen de punt van de andere. ‘Goed-dank-u-en-met-u?’

Meneer Goldstein schoot in de lach. ‘Een goed jaar toegewent,’ vertaalde hij. ‘Daar heb ik je toch over verteld? Over Rosj Hasjana?’

Marta hield Pepik tegen haar been gedrukt terwijl ze met

haar vingers door zijn krullen woelde. 'Ik dacht er gisteren nog aan,' zei ze.

'Dan heb je dus toch nog wat van me opgestoken!' Meneer Goldstein had rimpeltjes om zijn ogen. 'En hoe zit het met de kleine *lamed vovnik*?' Hij keek omlaag naar Pepik, maar er kwam geen antwoord.

Marta kwam haar pupil te hulp. 'Weet je nog, *miláčku*? Van het Joodse Nieuwjaar?' Natuurlijk wist hij dat niet meer – zijn ouders waren totaal niet vroom – maar wat maakte het uit? Marta vond de oude kleermaker aardig en hij was lief voor Pepik.

'De minutenwijzer is groter,' verkondigde Pepik plechtig, wat haar vermoeden bevestigde dat hij totaal niet wist waar het over ging. 'Wilt u een bonbon?' Hij presenteerde zijn kostbare zakje.

'Wat aardig van je. Maar nee, bedankt. Ik moet weer naar huis.'

'Bent u aan het werk?' vroeg Marta beleefd. Op feestdagen mocht er toch niet gewerkt worden?

Meneer Goldstein schudde zijn hoofd. 'Ik werk niet, ik bid.' En hij toonde het stuk stof dat over zijn arm hing en dat ze nu herkende als een gebedskleed. Hij sloeg zijn ogen ten hemel, alsof hij zwaar gebukt ging onder de geboden die aan de feestdag verbonden waren, maar Marta wist hoe vroom hij in werkelijkheid was.

Ze lachte. 'Bid ze!' Ze kneep haar ogen samen toen ze zich de correcte groet probeerde te herinneren. 'Shana tova?'

'Insgelijks,' antwoordde hij met een glimlach. Hij keek omlaag naar de jongen. 'Shana tova, Pepik.'

Pepik greep naar de lange baard van de kleermaker en draaide er een puntje aan. Een grapje waar ze beiden plezier aan beleefden. Met een puntige baard vervolgde meneer Goldstein haastig zijn weg.

Het perron was afgeladen met soldaten, huisvrouwen en huilende meisjes met kinderwagens. Een man met enorme bakkebaarden droeg een goud-met-zwart lintje op zijn jasje, de kleuren van de oude dubbelmonarchie. Marta hield Pepik bij zijn schouderjes vast en stuurde hem om twee vrouwen met breedgerande hoeden heen. Ze hoorde een van de twee zeggen: 'Ik begrijp wel dat ze van twee Duitstalige landen één groot land willen maken.'

'Bedoel je Duitsland en Oostenrijk?'

'Nee, Duitsland en Sudetenland!'

In de menigte dacht ze het achterhoofd van Ernst te zien. Ze riep zichzelf tot de orde; de laatste tijd zag ze het achterhoofd van Ernst overal. Wat zou hij hier op het station te zoeken hebben?

Toch probeerde ze nog over de hoofden heen te turen. Ze kon het niet helpen.

Pepik trok aan haar jurk. Hij wilde gedragen worden. 'Je bent een grote jongen,' zei ze afwezig. 'Je zit al op school.' Ze ging op haar tenen staan. De man met de bakkebaarden bewoog, waardoor ze goed zicht kreeg op het gezicht van Ernst, op zijn pokdalige wangen en hoge voorhoofd – hij was het dus toch.

'De school is dicht,' zei Pepik triomfantelijk. Hij was trots op zijn argument.

Marta liet haar blik over het perron gaan, op zoek naar de vrouw van Ernst, maar die was nergens te bekennen. Hij was dus alleen. Ze stak haar hand omhoog tot bij haar gezicht in een poging om zijn aandacht te trekken, maar wel discreet.

'De school is dicht,' zei Pepik nogmaals.

'Nee, die gaat binnenkort weer beginnen. De soldaten gebruiken hem alleen maar als basis.' Ze bleef strak naar Ernst kijken in de hoop zijn blik op te vangen.

'Leren zij ook klokkijken?'

Marta keek eindelijk omlaag naar Pepik, opeens vol liefde voor hem. ‘Ja,’ zei ze ernstig. ‘Net als jij.’

Dat was waar hij behoefte aan had gehad, zag ze, een beetje aandacht. Hij voelde zich weer sterk. Hij rende het perron over met zijn zakje kersenbonbons in zijn hand en riep iets naar een blond jongetje dat hij had herkend van school.

Marta zag hem verdwijnen in een muur van lichamen. Ze draaide zich weer om; Ernst bewoog zich doelgericht haar kant op. Met haar handen fatsoeneerde ze haastig haar krullen. Toen hij een paar meter bij haar vandaan was, knikte hij met zijn hoofd naar een nis naast een loket.

Ze glipte achter hem aan de kleine ruimte in.

Ze zeiden niets. De drang om samen te gaan liggen was tastbaar, een tapijt van hitte onder hun voeten. ‘Vannacht?’ vroeg Marta voor ze er erg in had. Wat ze deden was fout; ze zou ermee moeten stoppen. Maar iets in haar was altijd eenzaam, iets jong, iets hongerig, en daar kon ze niet tegenop. Het smeekte om gezien te worden, echt gezien.

Ernst keek omlaag; hij was een kop groter dan zij. ‘Vannacht niet,’ zei hij. ‘Helaas.’ Hij hoefde het niet uit te leggen; het zou wel een of andere verplichting jegens zijn vrouw zijn. ‘Morgen?’ vroeg hij.

Ze glimlachte. ‘Je hebt hier iets...’ Ze pakte een ooghaar van zijn wang.

‘Bedankt,’ zei hij. ‘Ik kijk of het morgen lukt.’

‘Heb je het druk?’

Hij schudde zijn hoofd om aan te geven dat hij het inderdaad druk had, maar dat hij geen tijd wilde verspillen met uitleggen waarmee. Hij leunde voorover, zijn lippen vlak bij de hare. Ze wilde haar eigen gewicht in dat van hem drukken, om te kunnen versmelten met het gevoel dat hij in haar borst opwekte. Maar in plaats daarvan probeerde ze iets te zeggen wat hem zou plezieren.

‘We kwamen net meneer Goldstein tegen. Je had gelijk. Hij stonk een beetje.’

Ernst trok zich terug en trok een wenkbrauw op.

‘Weet je nog? Je zei...’

‘Wat zei ik?’

‘Over de Joden.’

‘Wat is daarmee?’

‘Dat ze stinken,’ zei ze ten slotte. Maar het gezicht van Ernst bleef onbewogen en zij slikte en wenste dat ze er nooit over begonnen was. De opmerking bezorgde haar sowieso een vieze smaak in de mond, als van koekjes die per ongeluk met zout in plaats van met suiker zijn bereid.

‘Dat heb ik nooit gezegd,’ zei Ernst met een geamuseerde uitdrukking op zijn gezicht. ‘Ik zou het gedacht kunnen hebben, maar zeker niet gezegd. En jij zou dat ook niet moeten doen. Dat staat je slecht.’

Marta kreeg een kleur. ‘Het was maar een grapje.’ Hoe was het hem gelukt om haar belachelijk te maken terwijl hij erover was begonnen?

Ze probeerde het nog een keer. ‘Weet je nog? Wat je zei... laatst...?’ Maar ze zag dat hij niets zou toegeven. Wat te verwachten was. Als hun geheim ontdekt zou worden zou het precies zo gaan, wist ze; hij zou zijn eigen huid redden ten koste van haar.

Ze wond een krul om haar vinger en trok eraan. Ze voelde iets van boosheid in zich opkomen en zocht naar een manier om het evenwicht te herstellen, om hem terug te pakken. ‘Anneliese vermoedt iets,’ hoorde ze zichzelf zeggen.

Het beeld van een bad vol bloed schoot door haar hoofd.

Het gezicht van Ernst zakte op slag in. Hij deed een grote stap terug. ‘Over ons? Hoe kan dat?’

Met veel lawaai kwam de trein aan op het station. Marta gaf geen antwoord op zijn vraag; hij verdiende het om even te

zweten, om net zo in de rats te zitten als zij. Ze keek nonchalant van hem weg en stak haar hoofd even uit de nis waarin ze zich hadden verborgen. Ze zag Pepik bij een groepje jongetjes staan: de kleine Ralph van Hanka Guttman en een van die heel blonde jongetjes van Ackerman, met ogen als blauw ijs... hoe heette hij ook alweer? Ze leken allemaal zo op elkaar en ook zo op hun vader.

‘Marta,’ zei Ernst dwingend. ‘Weet je het zeker? Hoe kan ze dat weten?’ Hij was keurig getrouwd, Pavels rechterhand op de fabriek en een goede vriend van het echtpaar Bauer. Het zou zeer ongepast zijn om betrappt te worden op een relatie met hun kindermisje. Maar nog steeds gaf ze geen antwoord; ze keek nu naar Pepik. Hij stond met zijn rug naar haar toe; ze zag hoe hij zijn bonbons aan de jongen van Ackerman presenteerde. De jongen griste de zak uit Pepiks hand. Een dikke man in conducteursuniform blokkeerde haar zicht en het volgende dat ze zag was het geschokte gezicht van Pepik en de bonbons die over de grond verspreid lagen.

Ernst pakte haar bij haar elleboog. ‘Marta,’ zei hij. Maar ze rukte zich los en wurmde zich langs een vrouw met een vioolkist en een groepje meisjes die aan het knikkeren waren. Pepik stond achter ze, stokstijf. Verbijsterd. Ze wist niet hoe snel ze bij hem moest zijn. Een steen raakte hem van opzij. Hij bracht een hand naar zijn hoofd en wreef erover. Een andere steen raakte hem op zijn voorhoofd en hij dook ineen en bedekte zijn hoofd met zijn handen.

Marta was eindelijk bij hem, pakte hem op en drukte hem dicht tegen zich aan, opgelucht dat ze hem veilig in haar armen had.

De jongen van Ackerman was gestopt met stenen gooien en was nu ostentatief Pepiks kersenbonbons aan het vertrappen. Op het plaveisel knapten ze als bloedvaten, dacht Marta.

‘Huilebalk!’ zei de jongen tegen Pepik. *‘Sehen Sie sich den Heulpeter mal an!’*

Met Pepik in haar armen draaide Marta de jongens de rug toe. Een van de stenen had hem verwond; de wond was klein, maar behoorlijk diep. Ze likte aan haar duim om het bloed van zijn wang te vegen. ‘Je moest je schamen,’ zei ze, en ze draaide zich weer om naar de jongen van Ackerman. Ze verbaasde zich over de woede in haar stem. ‘Wacht maar tot ik het je moeder vertel.’

Maar de jongen was niet onder de indruk. ‘Mijn moeder zal trots op me zijn,’ zei hij, en hij vouwde zijn stevige armen uitdagend voor zijn borst. Er zat een flinke, ontstoken korst op zijn elleboog, zag Marta. En achter zijn schouder hing van het dak van het station een banier met het wapen van Duitsland, de zwarte adelaar met in zijn klauwen de lauwerkrans met daarin een gestileerde swastika.

Op de weg terug naar huis was Pepik stil. Hij wilde niet op het stenen muurtje langs het plein worden getild om daarop met gespreide armen te balanceren, zoals hij meestal deed. Ook het aanbod om op Marta’s rug te zitten wees hij af. Toen ze binnenkwamen, stond Anneliese voor het grote raam. Ze droeg rode pumps en een gerende jurk en rookte een sigaret. Pepik gooide zijn schooltas op de leren ottomane en rende de eetkamer in om zich te verliezen in zijn koninkrijk.

Zijn moeder nam een trek van haar sigaret en richtte zich tot hem. ‘Pepik,’ zei ze. ‘Kom terug en doe je schoenen uit.’ Ze raakte met haar wijsvinger haar onderlip aan.

‘Het is mooi weer,’ zei Marta, en ze probeerde vrolijk te blijven klinken. Ze zag dat Anneliese slechtgehumeurd was en wilde Pepik in bescherming nemen na wat er op het station was gebeurd. Maar Anneliese liet zich niet afleiden.

‘Pepik. Tomáš. Bauer,’ zei ze. (Dat ‘Tomáš’, herinnerde

Marta zich, was een eerbetoon aan oud-president Masaryk. Heel veel jongetjes droegen die naam.) ‘Kom onmiddellijk terug en doe wat ik zeg.’

Pepik aarzelde, woog zijn kansen.

‘Pepič,’ zei Marta zachtjes. ‘Luister naar *mamenka*.’

De jongen draaide zich om en Marta dacht dat hij zou gehoorzamen, maar in plaats daarvan rende hij naar haar toe en begroef zijn gezicht in haar rok.

Anneliese klemde haar kaken op elkaar. Ze nam nogmaals een flinke trek van haar sigaret. ‘Waarom zit hij niet op school?’ vroeg ze terwijl er rook uit haar neusgaten kwam.

‘Mijn wang doet pijn,’ zei Pepik gesmoord tegen Marta’s been.

Maar Marta bleef Anneliese aankijken. ‘De school is bezet door de jonge Tsjechische reservisten, mevrouw.’ Ze probeerde het te brengen alsof ze het voor de eerste keer zei, ook al had ze het de avond daarvoor al aan Anneliese verteld toen ze aan de knop van de radio zaten te draaien om af te stemmen op de BBC. De eerste noten van de herkenningmelodie van het programma, de vijfde, de ‘noodlotsymfonie’ van Beethoven, zorgden ervoor dat iedereen in huis op slag stil was en naar de radio luisterde, ook al was Pavel de enige die Engels kon verstaan. Het was zijn taak om te vertalen.

‘Waar zijn jullie geweest?’

‘We zijn naar het station geweest om naar de treinen te kijken.’

Anneliese hield haar sigaret boven haar schouder, tussen twee roodgelakte nagels. ‘Ik stel voor dat je dingen doet waar hij wat van opsteekt en hem niet meeneemt naar plekken die bevolkt worden door vandalen, alleen omdat hij dat zo graag wil.’

En toen, op vriendelijker toon, om haar zoon weer voor zich te winnen: ‘Heb je de treinen gezien, miláčku?’

Marta knielde voor haar jonge pupil. Ze wrikte de kleine

handjes open. Zijn bolle wangetjes zagen rood en de huid om het wondje was opgezwollen en roze. Ze trok hem naar zich toe en fluisterde in zijn oor: 'Ga mamenka maar een dikke zoen geven.'

Het was een gok. Als Pepik niet zou gehoorzamen, zou zij de verdenking op zich laden dat ze hem geheimpjes influisterde waar Anneliese bij was. Pepik bleef doodstil staan terwijl hij met zijn grote ogen van de ene vrouw naar de andere keek.

'Vooruit maar,' zei Marta. Ze trok haar wenkbrauwen op om te laten zien dat het haar ernst was.

Pepik trok zich los en rende door de kamer naar zijn moeder, bij wie hij op dezelfde manier zijn hoofd in haar rok begroef. Anneliese drukte haar sigaret uit en woelde met haar slanke vingers door zijn krullen. 'Kijk,' zei ze tegen Marta. 'Dat arme kind wilde alleen maar bij zijn moeder zijn.'

Die opmerking overviel Marta en ze kreeg een kleur van verontwaardiging. Er schoten twee woorden door haar hoofd: *vuile Jood*. Ze kleurde nog meer, verbaasd over het feit dat ze die woorden dacht, maar ze liet ze nog even voor haar geestes-oog dansen om hun gewicht te beproeven. Zij had dat kind overgehaald om naar zijn moeder te lopen; hoe durfde Anneliese zo'n sneer te geven?

Maar Marta haalde even diep adem en vermande zich. Ze bedacht dat zij degene was die Pepik eigenlijk had opgevoed. Zij wist hoeveel cacao ze op zijn pap moest strooien en hoe warm zijn melk 's avonds moest zijn. Ook deelde ze het kind zonder morren met zijn moeder. En diep vanbinnen voelde ze dat Pepik meer van haar hield.

Anneliese bukte zich voor haar zoon. Ze keek boos naar Marta op. 'Wat is er met zijn gezicht gebeurd?'

Marta aarzelde even. 'Hij is gevallen, mevrouw,' zei ze.

De leugen bezorgde haar een tinteling van plezier; even kon ze iets terugdoen. Als ze zou vertellen over die jongen van

Ackerman, zou het ook duidelijk worden dat ze niet goed op Pepik had gepast. En Anneliese had al haar vermoedens over Ernst; Marta wilde niet dat ze erachter zou komen dat ze meer op hem dan op Pepik had gelet.

Marta hield zichzelf voor dat ze Anneliese niet met de waarheid moest lastigvallen. Anneliese was nog steeds verantwoordigd over Hitlers toespraak van de vorige avond: hij eiste de overgave van Sudetenland. Pavel en Anneliese hadden woedend bij de radio gestaan. Hitler had gezegd dat Duitsland na de vorige oorlog allerlei gebiedsdelen had opgegeven – Elzas-Lotharingen en de Poolse Corridor – en dat het nu de beurt was aan Tsjecho-Slowakije. Pavel had haastig vertaald, bijna fluisterend.

‘Hij zegt niet dat Duitsland gedwongen werd om die gebieden op te geven,’ zei Anneliese tegen haar man, haar handen langs haar lichaam tot vuisten gebald.

Nee, dit was niet het moment om mevrouw Bauer nog bozer te maken met het onrecht dat haar zoon was aangedaan. Het was genoeg dat Marta het wist, want zij wist toch al alles over de jongen. Zij bewaarde het geheim, samen met al die andere geheimen. Ze hield zichzelf voor dat het voor Annelieses eigen bestwil was. En dat Anneliese het verdiende om voorgelogen te worden.

Vroeg op de avond keek Marta uit Pepiks raam en zag hoe Ernst op straat naar haar omhoogkeek. Hij hield haar blik even vast en knikte. Bijna onmerkbaar, maar duidelijk genoeg.

Ze trok Pepiks slaapmuts over zijn oren, kuste hem op zijn voorhoofd en snoof de zeepgeur van zijn bad op. ‘Slaap lekker, miláčku.’ Nog voor ze de lamp kon uitdoen, hoorde ze aan zijn ademhaling dat hij in slaap was gevallen. Het echtpaar Bauer zat bij de radio in de salon; ze wenste hun een goede

nachtrust en ging naar haar eigen smalle kamertje. Ze trok haar zware schoenen uit en ging met al haar kleren aan op de dekens liggen. De stemmen van beneden kringelden omhoog als de rook van een houtvuur, een warm, onverstaanbaar gemurmel. Ze dommelde in, maar werd wakker van het geluid van Pavel die de trap op kwam en van het dichttrekken van de slaapkamerdeur van het echtpaar.

Ze wachtte nog een uur, voor de zekerheid.

De sleutels van de fabriek voelden koud aan en ze had er spijt van dat ze geen handschoenen had aangetrokken. De nachten werden kouder, merkte ze op. De winter diende zich aan, als een slecht voorteken. Ze liep over het bruggetje en liet het zware ijzeren hek achter zich dichtvallen. De ontvangstruimte van de fabriek was donker; de schaduw van een zwarte regenjas hing aan een haak bij de deur. Het gezicht van Ernst deed haar denken aan het station, aan de jongetjes die stenen naar Pepik gooiden, maar daar kon ze nu toch niets aan doen, dus dacht ze er maar niet meer aan.

Vlasresten bedekten de vloer als een laag sneeuw. Ernst drukte haar met zijn volle gewicht tegen de koude muur. Het ruwe cement haakte aan haar kousen. Hij leunde voorover om haar te zoenen; Marta draaide haar hoofd koket opzij. ‘Groet je me niet eens meer?’

Hij lachte. ‘Dag, schoonheid.’ Hij wreef met zijn handen licht over haar achterste. ‘Hoe gaat het met jou?’

Ze probeerde iets interessants te bedenken, iets bijzonders, maar ze maakte nooit iets mee. ‘De Bauers worden nerveus,’ zei ze.

‘Over?’

‘Over Hitler.’

Ze zei niets over haar opmerking op het station – dat Anneliese vermoedde dat ze iets met elkaar hadden – en Ernst vroeg er niet naar. Hij was met zijn hoofd ergens anders. ‘Ik

denk dat het hem toch nog gaat lukken,' zei hij.

Marta duwde zijn hand weg van haar billen. 'Hitler? Wat?'

Ernst legde zijn hand weer terug en grijnsde. 'Ons bevrijden. Van de Tsjechen.' Hij kneep even in haar kont.

'Van de Tsjechen? Daar hoor jij toch ook bij?' Ze wachtte even. 'Bij ons?'

'Ik ben Duits,' zei hij snel.

Ja, natuurlijk was hij dat, samen met een groot deel van de bevolking van Sudetenland. Daarom was Hitler ook zo populair in dat gebied, wist Marta.

'Bij de laatste verkiezingen stemde vijfentachtig procent van Sudetenland op de nazi's,' wist Ernst te melden.

'Dus je bent pro-Duits,' wilde Marta weten, 'maar niet anti-Joods?'

Ernst gromde iets wat ze niet kon duiden.

Marta leunde achterover om zijn gezicht te kunnen zien. Ze wilde zijn wang aanraken, maar haar arm zat gevangen tussen haar rug en de betonnen muur. 'Hitler is gewoon de pestkop van het schoolplein,' zei ze. Maar terwijl ze dat zei, vroeg ze zich af of ze dat wel echt dacht. Wat ze écht dacht – over Hitler of over wat dan ook – zat achter slot en grendel, en de sleutel was al heel lang kwijt. Wat in haar verborgen zat, was voor haarzelf net zo'n groot mysterie als voor anderen. En wat wist ze nou eigenlijk, van Hitler of van wie dan ook? Waarschijnlijk praatte ze gewoon Anneliese na.

Bij de gedachte aan Anneliese vlamde haar verontwaardiging weer op. *Dat arme kind wilde alleen maar bij zijn moeder zijn.*

Ernst keek aandachtig naar de boosheid op haar gezicht. 'Misschien is Hitler een pestkop, misschien de man van de eeuw,' zei hij mild. 'In beide gevallen is het slecht nieuws voor de Bauers.'

'Waarom?'

Marta probeerde haar arm los te wurmen, maar de druk van Ernsts lichaam was te groot.

‘Ze zijn niet Joods,’ wierp ze tegen. ‘In elk geval niet echt Joods. Dat weet je best.’

Ernst had zijn handen in haar haar; hij maakte met zijn vuist een knotje en trok er zachtjes aan. ‘De mensen zeggen dat het meer is dan een geloof.’ Hij wachtte even. ‘Ze zeggen dat het een ras is.’

‘Denk je echt...’

Hij knikte. ‘Ik begin het te geloven. Een minderwaardig ras. Ik ben bij een beweging gegaan die...’ Hij maakte zijn zin niet af, waardoor Marta maar moest gissen bij welke beweging Ernst zich had aangesloten. Zou het waar kunnen zijn? vroeg ze zich af. Het leek een belachelijk idee – iedereen kon zien dat de Bauers niet anders waren dan de anderen – maar toch vond ook Marta dat er misschien iets van waarheid in zat.

Ernst kuchte tegen de rug van zijn hand. ‘Jij bent in elk geval honderd procent zuiver,’ zei hij.

Ze trok haar wenkbrauwen op.

‘Zo’n schoonheid,’ zei hij.

Marta stribbelde weer tegen en hij zag dat ze haar arm niet los kon krijgen. ‘Het spijt me,’ zei hij, en hij leunde naar achteren om haar de ruimte te geven. Hij keek haar teder aan en richtte zijn ogen toen op het stuk muur boven haar hoofd. Toen hij weer sprak, was de zachtheid uit zijn stem verdwenen: ‘De Joden zijn de oorzaak van zoveel Duitse problemen,’ zei hij. ‘Je kunt dat niet los van elkaar zien.’

‘Hoe...’ begon ze, maar Ernst leek zich niet meer bewust te zijn van haar aanwezigheid. Hij leek zichzelf toe te spreken, alsof hij een antwoord formuleerde op een vraag waar hij mee geworsteld had.

‘Duitsland – en ook Tsjechoslowakije – zou zonder Joden beter af zijn.’

Marta wilde iets zeggen – hem tegenspreken – maar hij bedekte haar geopende mond met de zijne.

Iets had Marta vroeg wakker gemaakt die laatste dag van september. Meestal werd ze gewekt door de keukengeluiden van Sophie, maar het was pas vijf uur 's ochtends en dat was zelfs daarvoor nog te vroeg. Ze schoot in haar sloffen en liep de gang op, waar een rij foto's van Pepik hing, voor elke verjaardag één. Vijf in totaal; de zesde was nog niet terug van de lijstenmaker. Ze stond er echt van te kijken hoe hij gegroeid was. Dat dagelijkse wonder. Ze ging stilletjes zijn slaapkamer binnen; hij lag op zijn rug met zijn armen boven zijn hoofd en zijn bolle wanggetjes gloeiden helemaal, net als de buik van de kolenkachel. Sinds het incident op het station sliep hij met een van zijn tinnen soldaatjes in zijn hand. Hij omklemde het als een flesje toverdrank dat hem in slaap had gebracht en nu weer nodig zou zijn om hem terug te brengen in het land der levenden.

Het leek bijna wel alsof het hele land in slaap was gevallen, bedacht ze. 28 september – de feestdag van Sint-Wenceslaus, de beschermheilige van de Tsjechen – was zonder het gebruikelijke feestgedruis voorbijgegaan. Als de vlam van een lucifer, dacht ze: een kort oplichten en dan weer duisternis.

Marta trok de dekens op tot onder Pepiks kin, gaf hem een zoen en liet hem slapen. Ze ging naar beneden om de koffiebollen te malen voor de Bauers; eigenlijk was dat het werk van Sophie, maar Marta deed het graag. Maar toen ze de kamer in kwam, stond de radio aan en stond Pavel met zijn rug naar haar toe voor het grote raam. Hij had alleen zijn dunne witkatoenen nachthemd aan, waarin zich de contouren van zijn gespierde billen aftekenden.

Ze kon niet bedenken wat hij daar zo vroeg al deed en begon langzaam weer achteruit de trap op te lopen. Maar hij hoorde haar en draaide zich om.

Hij zei haar naam, slechts één keer. ‘Marta.’

Hij had een uitdrukking op zijn gezicht die ze nog niet eerder had gezien. Het woord dat door haar hoofd schoot was ‘verslagen’.

‘Meneer Bauer? Ik wilde net...’ Maar Pavel schraapte luidruchtig zijn keel. Hij leek niet op te merken dat ze nog helemaal niet gekleed was, dat ze slechts haar dunne kamerjas en slossen aanhad en dat haar krullen nog warrig van de slaap waren.

‘Hij heeft ons verraden,’ zei Pavel.

Marta trok haar kamerjas strak om zich heen. ‘Wie?’

Ze kreeg opeens het ellendige gevoel dat Pavel het had ontdekt van Ernst – hoe had ze zo stom kunnen zijn om de sleutels van de fabriek weg te nemen, en dat vlak onder zijn neus? – maar Pavel zei: ‘Onze vriend *J’aime Berlin*.’

‘Pardon?’

‘*J’aime Berlin*,’ zei hij nogmaals. Hij wachtte, maar Marta begreep de Franse woordspeling niet. ‘Cham-berlain,’ zei hij ten slotte. ‘Chamberlain. Engeland. En Frankrijk.’

Ze knipperde met haar ogen. ‘Ik wilde net uw koffie gaan malen,’ zei ze.

‘We hadden een pact. En nu zijn ze naar Hitler gegaan en hebben ze ons weggegeven aan Duitsland. Heel Sudetenland. Alsof ze daar het recht toe hadden!’ Pavel nam de tijd om even diep adem te halen. ‘We mochten niet eens meepraten,’ zei hij. ‘Ze hebben ons domweg van Tsjechoslowakije afgepeld.’

Marta zag de dikke schil van een kerstmandarijn voor zich.

De Bauers vierden het kerstfeest net als iedereen, als een volks feest om samen met je familie te vieren. Dat moest ze ook tegen Ernst zeggen.

Voor het eerst sinds ze de kamer binnen was gekomen keek Pavel haar aan. Ze zag nu dat het belangrijk was; hij had tra-

nen in zijn ogen. 'Hitler heeft ze omgepraat. Daladier, Mussolini. "*Peace in our time*," zegt Chamberlain.'

Hij voelde aan zijn gezicht, alsof hij zeker wilde weten of hij er nog was.

Marta probeerde te bedenken wat ze kon zeggen. Misschien kon Ernst wat doen? Maar dat was gezien zijn recente uitspraken een dwaas idee; ze snoof. Pavel keek meteen op. 'Wat?'

'Niets,' zei Marta. 'Ik kan gewoon niet geloven dat dit gebeurd is.'

En dat kon ze ook echt niet. Er was zoveel gepraat over Oostenrijk en de Anschluss; maand na maand had Hitler over de radio de lof gezongen van zijn Neurenberger wetten. Dat Sudetenland nu van hem zou zijn en dat hij hier zou komen, was gewoon niet voor te stellen. Het leven speelde zich af in de grote steden, in Frankfurt en Milaan, en in Praag, waar de Bauers naar symfonieën luisterden en zakendeden. In hun stadje zou nooit iets gebeuren. Nu niet, nooit.

De radio reutelde door als een waterketel op laag vuur. Pavel knikte ernaar met zijn hoofd. 'Een acteur van het Nationale Theater leest het voor. President Beneš had niet het lef om het ons zelf te vertellen. Niemand van de regering.'

Hij stond nog geen dertig centimeter bij haar vandaan, in zijn nachthemd. Maar Marta beseftte dat ze zich niet druk hoefde te maken over hoe ze erbij liepen; hij zag het toch niet.

'Lafaards,' zei hij, en ze wist niet of hij het over hun eigen Tsjechische regering had of over de Britten en de Fransen die hen hadden verraden.

Het licht in de kamer begon langzaam aan te groeien, als het boeket van een kind dat korenbloemen aan het plukken is. Het beloofde weer een warme dag te worden. Marta en Pavel stonden uit te kijken over het plein. Marta was nog nooit naar de bioscoop geweest, maar ze had over het witte doek gehoord en zo zag ze het raam dat over het stadje uitkeek: als een scherm

waarop alles wat zich op de wereld afspeelde vertoond werd. Ze hoorden een geluid hun richting op komen, rommelend over de kasseien. Pavel vloekte zachtjes en sloeg zijn handen voor zijn gezicht. Hij keek weer op en liet zijn hoofd meteen weer zakken, alsof hij zijn ogen wilde sluiten voor wat hij gezien had.

Er kwamen vrachtwagens het plein op. Grote vrachtwagens waar geweren uit staken, en tanks met het embleem van de Wehrmacht. Op de achtergrond kroop de dageraad omhoog en zette het glimmende metaal in een roze gloed. Pavel rechtte uitdagend zijn rug. Hij legde een vinger op haar elleboog, alsof hij steun bij haar zocht.

Marta trok zich automatisch terug – je hoorde geen lichamelijke contact met je werkgever te hebben. Even flitsten weer de woorden van Ernst door haar hoofd: *vuile...* Maar meneer Bauer rook naar zeep of scheerzeep, en daaronder naar warm beddengoed en huid. Hij rook net als zij: naar mens. Daarbij gebeurde er iets dramatisch, iets ongewoons, en ongewone gebeurtenissen vroegen om ongewone maatregelen. Iemand die van streek was, moest je geruststellen. Ze wist niets van politiek, maar het gezin Bauer was haar familie. Hoe kon ze dat niet hebben ingezien? Zij waren net zoals ze altijd waren geweest en zij stond aan hun kant. Aan de kant van meneer Bauer. Wat Ernst geloofde, moest hij weten.

Marta schoof weer terug naar Pavel en hun armen raakten elkaar weer. Zo stonden ze daar als een team, naast elkaar, terwijl de Duitse tanks het plein op reden.

Toen Marta later op de ochtend weer beneden kwam, was Pavel met de auto naar de fabriek gereden. Hij kon zich als iedere automobielbezitter een chauffeur veroorloven, maar hij koos ervoor er geen te nemen. Waarom zou hij iemand betalen, redeneerde hij, voor zoiets leuks als autorijden?

Marta besteedde het grootste deel van de dag aan het op-

ruimen van Pepiks kamer. Ze veegde onder het bed, waar ze twee vermiste tinnen soldaatjes en een verfrommelde bruine knickerbocker vond. Ze sloeg hem uit; er zat een gaatje ter grootte van een muntje van tien kroon in de stof en dat begon ze te stoppen. Ondertussen probeerde ze niet aan de komst van de Duitsers te denken. De bezetting zou niet lang duren, hield ze zichzelf voor, dat kon niet anders.

Laat op de middag ging ze naar de keuken voor een kop lindebloesemthee. Sophie stond over een schaal met geschilde appels gebogen. De schillen waren perfect gedraaid als de krullen op het hoofd van Sophie. Natuurlijk, dacht Marta, Sophie sliep met papillotten in haar haar.

Sophie naderde de twintig en had mooi kunnen zijn als ze geen hazenlip had gehad. Hij was niet heel opvallend, alleen maar een plek onder haar neus waar de huid glimmend en plat was. Toch kon Marta er maar moeilijk omheen kijken.

‘Je maakt strudel,’ zei ze.

‘Nou en?’

‘Is dat niet te... Duits? Zeker op een dag als vandaag?’

Sophie pakte een appel. ‘Geef het mes even aan.’

‘De moeder van meneer Bauer komt eten. Het is vrijdag.’

‘Hoezo “te Duits”?’

‘Nu, met alles wat er gebeurt.’ Marta trok haar wenkbrauwen op, maar Sophie haalde haar schouders op.

‘Is het niet geweldig?’ Ze deed geen moeite om zachtjes te praten en Marta was bang dat Anneliese haar zou horen, maar boven hoorde ze de vloerplanken kraken en daarna het schrapen van het kacheldeurtje, gevolgd door de bonk van een briket die naar binnen werd gegooid.

‘Is het dan geweldig?’ vroeg Marta.

‘Natuurlijk. Hij ruimt ze op.’

Sophie hield het schilmes stil en draaide de appel onder het mes door.

‘De Joden?’ vroeg Marta schaapachtig. Waarom was iedereen opeens zo bezig met Joden? Eerst Ernst en nu Sophie.

Sophie knikte. ‘Als je één grootouder hebt die *Jude* is,’ zei ze, ‘dan ben jij ook Jude. Je moet vier grootouders van zuiver bloed hebben om een *Ariernachweis* te krijgen.’

‘Om een wat te krijgen?’

‘Hier.’ Sophie gaf Marta de geschilde appel aan.

‘Wat is een...’

‘Hier.’ Ze gaf Marta het mes.

‘Au! Voorzichtig.’

‘Sorry,’ zei Sophie.

Marta stopte haar vinger in haar mond. ‘Om een wat te krijgen, Soof?’

‘Een Ariernachweis. Een ariërverklaring.’

Marta sprak Tsjechisch. Het enige Duits dat ze kende kwam uit *Der Struwwelpeter*. Pepik kende de verhalen uit zijn hoofd, over een jongen die vanwege duimzuigen door een kapper met een grote schaar van zijn duim werd beroofd, over een jongen die zijn soep niet wilde opeten en de hongerdood stierf enzovoort. Een onheilspellend boek, dat zeker.

‘Als je geen Ariernachweis hebt, zul je er een nodig hebben,’ zei Sophie. ‘En snel ook.’ Ze spreidde haar vingers en begon ze een voor een af te likken.

Marta legde een bord op de schaal met de geschilde appels en schoof hem opzij. Ze had haar moeder nooit gekend, laat staan de ouders van haar moeder. Dat deel van haar verleden kon allerlei geheimen herbergen.

Aan haar vader had ze nog herinneringen, al was ze die liever kwijt dan rijk. Het gezin Bauer was nu haar familie. Dat was nooit zo uitgesproken, maar ze voelde het wel als een stilzwijgende afspraak.

‘Chamberlain zegt dat de vrede getekend is,’ zei Marta.

Sophie gooide de appelschillen in het vuilnisvat onder het

aanrecht. Ze vulde de lege mengkom met water en begon te boenen.

‘De vrede getekend,’ zei ze. ‘Dat zullen we nog weleens zien.’ Ze leunde uit het raam om het vieze spoelwater buiten in het putje te gooien.

‘Hoezo zullen we dat nog weleens...’

Maar toen hoorden ze Pavel binnenkomen, het gerinkel van de sleutels van de fabriek die hij aan het haakje bij de deur hing. Door de doorgang die de kamers met elkaar verbond kon Marta zijn pak en zijn manchetknopen zien. Ze zag hem weer voor zich in zijn dunne nachthemd, die ochtend nog, en dacht aan de verbondenheid die ze een moment lang gevoeld hadden. Maar hij nam de laatste tijd zo vaak een andere gedaante aan. Nu leek hij weer een heel andere man.

Marta hoorde Pavel naar boven roepen, naar zijn vrouw, en toen hoorde ze Anneliese de trap af komen. Er werden geen ditjes en datjes uitgewisseld en er was ook geen welkomstkus. ‘Ik wil weg, naar Praag,’ zei Anneliese.

Er volgde een stilte en Marta keek op van de *chlebičky* die ze maakte. Pavel stopte zijn pijp: hij trok wat tabak los, hield een lucifer bij de kop en zoog aan de steel om de brand erin te jagen. Zijn wangen werkten als een blaasbalg.

‘Ik ga nieuwe spoelen aanschaffen,’ zei hij.

‘Nieuwe wát?’ vroeg Anneliese.

‘Nieuwe spoelen. Voor de spinmachines.’

‘Pavel. Heb je gehoord wat ik zei?’ Anneliese was niet gewend aan tegenspraak. De klik van haar aansteker weerklonk. Marta zag vanuit de keuken hoe de salon zich vulde met rook; het grijs van Annelieses sigaret steeg op en mengde zich met het zachtere blauw van Pavels pijp.

‘Je hebt twee soorten spoelen,’ zei Pavel. ‘Ernst beveelt het duurdere type aan.’

‘Wat een sukkel,’ zei Anneliese nadrukkelijk. ‘In deze tijden aan spoelen denken.’

Marta vroeg zich af of ze met die sukkel Ernst bedoelde of haar eigen man, die recht voor haar neus stond.

Er volgde weer een stilte en Marta ging door met waar ze mee bezig was geweest: plakken kaas op het donkere, zware brood leggen. Pepik was ook dol op ui, dus sneed ze een plakje voor hem af; de geur was zo scherp dat haar ogen ervan traanden. Toen Anneliese eindelijk weer sprak, klonk haar stem geëmotioneerd. ‘Hitler is gekomen, Pavel,’ zei ze. ‘Zie je niet wat er allemaal om ons heen gebeurt?’

Aan de andere kant van het raam was een stroom mensen op weg naar het station. Ze droegen manden, dozen en vogelkooitjes en hadden ondanks het prachtige herfstweer truien en winterjassen over elkaar aan. Maar Pavel kwam zijn jonge vrouw niet tegemoet. ‘We hebben in ons land geïnvesteerd en dat blijven we doen ook,’ zei hij, zijn nieuw gevonden zekerheid uitproberend. ‘We kunnen hier alleen functioneren als we ons handelen baseren op een vertrouwen in de toekomst.’

‘Praag is ook ons land.’

‘De fabriek staat hier.’

‘Maar je moeder... die wil weg.’

‘Geloof je het zelf?’ schamperde Pavel.

‘Ze is te oud om te blijven als het hier steeds slechter blijft gaan.’

‘Je krijgt mijn moeder met geen mogelijkheid...’

‘En Pepik dan?’

Marta had een gerucht gehoord dat de Joodse kinderen uit Cheb waren opgehaald en doodgeschoten. Het was niet meer dan een gerucht en ze wist absoluut niet of het waar was. Ze wiste het uit haar gedachten als een schoolmeisje dat haar lei schoonveegt.

Pavel zei iets wat Marta niet kon verstaan; ze draaide haar

hoofd met een oor in de richting van de salon, maar ving alleen de woorden 'obligaties' en 'infrastructuur' op. Ze zag hoe hij zijn vrouw in zijn armen nam en haar donkere krullen streelde. Toen hij weer sprak, klonk zijn stem duidelijk en kalm. 'Maak je over mijn moeder geen zorgen,' zei hij. 'Die wil hier voor geen goud weg. En met Pepik komt het ook goed. Daar zorg ik wel voor.' Hij liet een stilte vallen. 'We kunnen niet weglopen, Liesel,' zei hij. 'We moeten blijven en doen waar we in geloven. Anders heeft Hitler al gewonnen zonder een schot te lossen.'

'Hij heeft toch al gewonnen zonder een schot te lossen?'

Marta beseftte dat Anneliese gelijk had. Maar Pavel gaf geen krimp.

'We blijven,' zei hij. 'Je moet me vertrouwen. Alles komt goed.'

Drie dagen later bracht Marta Pavel een telegram. De fabriek werd overgenomen door de nazi's.